

IV. ISTORIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ROMÂNESC ÎN BALCANI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX (PÂNĂ LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL)

Doru NEAGU *

1. Școala românească în Balcani își are începuturile în timpul domniei lui A.I. Cuza când a fost înființată o școală la Târnova (1864)¹ iar la București a funcționat un Institut Macedo-Român (1865-1872) pentru pregătirea de institutori pentru școlile românești din Imperiul Otoman². Până în 1878 numărul școlilor românești a sporit la 7³. În acel an marele vizir Savfet Pașa a emis un ordin ce recunoștea oficial dreptul de funcționare pentru școlile în limba română din imperiu⁴. În ciuda opoziției autorităților ecleziastice grecești, numărul instituțiilor de învățământ românești a înregistrat o creștere constantă: 25 în 1890, 69 în 1899 și 93 în 1900⁵. Alături de școlile primare funcționau și un gimnaziu înființat la Bitolia în 1880⁶ și transformat în liceu în 1887⁷, o școală normală de fete în același oraș (fondată în 1899), un gimnaziu la Ianina (fondat 1887) și 3 școli comerciale la Salonic, Crușova și Veria (înființate în 1899)⁸. Eforturile financiare întreprinse de Statul Român au sporit de la 14.000 lei în 1864 la 21.000 lei în 1878 și 525.000 lei în 1899/1900⁹. România a cheltuit pentru învățământul românesc din Balcani în secolul XIX în total 5.922.544 lei¹⁰.

---

* Prof. drd., Colegiul Național „Mihai Eminescu”, Slobozia.

¹ C. CHENDREA, 1992-D, p. 23-25; S. Țovaru, 1934-P, p. 20; T. Capidan, 1942-M, p. 231 etc.

² I.I. Velicu, 1942-I.

³ D. ATANASESCU, 1905-C, p. 321-322.

⁴ Textul documentului emis la 12 septembrie 1878 a fost în mai multe rânduri publicat: T. BURADA, 1890-C, p. 53; M.A.S., 1905-D, p. XV; S. Țovaru, 1934-P, p. 27, n. 2; M.D. Peyfuss, 1994-C, p. 50, n. 73; R.S.D., doc. 53, p. 159 etc.

⁵ M.V. CORDESCU, 1906-I, p. 17-18, 20.

⁶ S. Țovaru, 1934-P, p. 75.

⁷ I.D. ARGINTEANU, 1905-R, p. 294.

⁸ T. Capidan, 1942-M, p. 232; A. Berciu-Drăghicescu, 1996-R, p. 153.

⁹ A. Rubin, 1913-R, p. 234-235; R.S.D., doc. 110, p. 239-240.

¹⁰ Cifre calculate după datele reproduse de S.C. HARET, 1901-R, p. 3; S. Țovaru, 1934-C, p. 54.

2. În timpul ministeriatelor la Instrucțiunea Publică ale lui Take Ionescu fuseseră mărite foarte mult cheltuielile legate de școlile românești de la sud de Dunăre. El sporise bugetul acordat acestora de la 145.000 la 525.000 și apoi la 724.643 lei¹¹ și susținea că această sumă era „încă departe de a răspunde la nevoile răspândirii culturii noastre în dreapta Dunării”¹². În 1899 el înființase 3 școli comerciale și 25 școli primare¹³ cu scopul de a da de lucru institutorilor concediați în timpul crizelor de la sfârșitul secolului XIX. Majoritatea acestor școli fuseseră create însă în regiuni precum Epir și Albania unde datorită opoziției clerului grec în înțelegere cu autoritățile locale otomane nu se puteau obține autorizații de funcționare, iar creșterea numărului de institutori nu era însoțit și de sporirea numărului de elevi¹⁴.

Începutul secolului XX a confruntat România cu o criză economică¹⁵ care a determinat ample reduceri bugetare. De aceea succesorii lui Take Ionescu la conducerea ministerului, C.I. Istrati și Spiru C. Haret, au încercat să adapteze cheltuielile situației de pe teren. C.I. Istrati a luat măsura închiderii unor școli¹⁶ și a reducerii salariilor corpului didactic românesc din Macedonia¹⁷. Spiru Haret a fost mai metodic și mai radical. El a solicitat un raport detaliat lui D. Lăzărescu-Lecanta, fost director al Gimnaziului Român din Ianina¹⁸. Pe baza acestui raport el a dispus reducerea subvențiilor cu 148.458 lei¹⁹, concedieri masive în rândul personalului didactic²⁰ și închiderea altor școli primare care nu obținuseră autorizație de funcționare

---

¹¹ S.C. HARET, 1901-R, p. 3; S. Țovaru, 1934-P, p. 54.

¹² T. IONESCU, 1897-M, p. 15.

¹³ S.C. HARET, 1901-R, p. XIII.

¹⁴ Ibid., p. XII.

¹⁵ Detalii: I. Bulei, 1984-L, p. 117-120, 239-287.

¹⁶ Au fost suprimate școlile din Cavaia, Durrës (Durazzo), Fearica, Grădiște, Përmeti, Tirana, Lunca (din circumscripția școlară Albania), Calcandel, Cochinopole, Pisuderi, Vlaho-Livadia, Prizren, Florina (circumscripția Bitolia), Blața, Giurmaia de Sus, Negovani (circumscripția Salonic) și școala din Constantinopol – S.C. HARET, 1901-R, p. XXVIII; M.V. CORDESCU, 1906-I, p. 18.

¹⁷ S. Țovaru, 1934-P, p. 41.

¹⁸ Deoarece raportul era deosebit de critic s-a considerat că Lecanta a pactizat cu „partida” grecească. În 1903 când a venit la București, Lecanta a fost împușcat în cafeneaua „Macedonia” de către Nuși Tulliu. Ucigașul a fost achitat de justiția românească. Pentru o prezentare sumară a cazului vezi: M.D. Peyfuss, 1994-C, p. 77-78.

¹⁹ S.C. HARET, 1901-R: 3; S. Țovaru, 1934-P, p. 54. Aceste reduceri bugetare au fost considerate ca nefiind o „măsură fericită” – M.D. Peyfuss, 1994-C, p. 78-79; cf. M.V. CORDESCU, 1906-I, p. 25.

²⁰ Presa vremii indică numărul de 76 de institutori concediați – „Conservatorul”, I, 192, 12-VIII-1901, p. 1-2; ibid., 193, 13-VIII-1901, p. 2.

de la autoritățile otomane dar a și înființat școli acolo unde era necesar²¹. Au fost operate schimbări și în structura învățământului secundar. Gimnaziul din Ianina (înființat în 1887) a fost transformat în 1901 în școală comercială iar gimnaziul din Berat (care data din 1892) a fost suprimat. Dintre școlile comerciale fondate în 1899 sub ministeriatul lui Take Ionescu a fost menținută doar școala de la Salonic, iar cele din Veria și Crușova au fost închise întrucât aveau un număr mic de elevi și nu dispuneau de un corp didactic specializat²². Numărul școlilor românești a scăzut la 78 în anul școlar 1900/1901 și la 72 în 1901/1902.

Aceste reduceri drastice de școli, de fonduri și de personal au avut efecte negative la sudul Dunării. Constantin Cosmescu și Nicolae Batzaria, profesori la Liceul Românesc din Bitolia, Nicolae Papahagi de la Școala Comercială din Crușova, Pericle Papahagi de la Școala Comercială din Salonic și Nuși Tulliu, revizor pentru școlile din Epir au format o delegație pentru a strânge semnături pentru declanșarea unei greve a personalului didactic românesc din Imperiul Otoman. Cu excepția lui C.I. Cosmescu, ceilalți conducători s-au deplasat la București în septembrie 1901²³. Delegația a fost primită de S. Haret în prezența deputaților N. Iancovici, N. Coculescu și G. Dragu. Din discuțiile purtate a reieșit că se accepta doar desființarea gimnaziului din Berat respingându-se celelalte măsuri²⁴. Pentru că nu au obținut satisfacție, ei au încercat să atragă aderenți²⁵ pentru închiderea școlilor²⁶. Obținând sprijinul opoziției conservatoare²⁷, delegații macedoneni au adresat o petiție regelui Carol I²⁸ care a cerut la rândul său ministrului de resort un raport asupra situației. Concluzia lui Spiru Haret a fost că macedoromânii nu trebuie să mai considere activitatea lor o „curată afacere de buget” pentru că ar duce la îndepărtarea „românilor din Regat dela cauza lor”²⁹. În ciuda concepției sale „severe” asupra „chestiunii

---

²¹ Au fost desființate școlile din Gabrova și Nicea – din Albania -, Armata, Dobrinova, Leașnița, Laca, Macrini, Grebeniți, Mețova, Pades, Siracu. Au fost înființate școli la Doliani și Ghevghelia (în circumscripția Salonic) și au fost reînființate școlile din Durrës și Pisuderi – S.C. HARET, 1901-R, p. XXXIV-XXXV; M.V. CORDESCU, 1906-I, p. 21.

²² La data desființării, Școala Comercială din Crușova avea 3 profesori și 7 elevi iar cea din Veria 4 elevi – S.C. HARET, 1901-R, p. XXI.

²³ Ibid., p. LVI.

²⁴ Ibid., p. LVIII.

²⁵ Ibid., p. LVI-LXX.

²⁶ S.C. HARET, D.A. STURDZA, 1902-D, p. 24-25.

²⁷ Ibid., p. 46.

²⁸ S.C. HARET, 1901-R, p. III.

²⁹ Ibid., p. LXXVIII.

macedonene”³⁰ datorită necunoașterii situației locale și a lipsei de orizont larg, Haret a adus totuși servicii reale dezvoltării învățământului românesc din Balcani³¹.

În 1903 în Macedonia a avut loc o mișcare insurecțională a macedobulgarilor – la care au participat și aromâni³² – care a fost înăbușită de trupele otomane. Evenimentul a zguduit opinia publică din România³³. Sub impresia acestei tragedii, la propunerea lui Spiru Haret parlamentul a acceptat suplimentarea în 1903 cu 600.000 lei a bugetului ministerului pentru construirea de școli și biserici românești în Turcia³⁴.

3. După trecerea crizei școlile suprimate au fost reînființate. Până în 1905 acestora li s-au adăugat încă 3 școli (Bitolia, Palanca și Selia-Paliani). În anul școlar 1904/1905 funcționau în cele 4 circumscripții existente – Salonic, Albania, Epir, Bitolia – 108 școli cu 3252 de elevi³⁵. În 1905 ministrul Instrucțiunii, Mihail Vlădescu, a înființat la Berat (în locul gimnaziului desființat în 1901) o școală comercială inferioară sub direcția lui Haralambie Gogiaman³⁶.

Politica românească în Imperiul Otoman la începutul secolului XX urmărea conservarea și întărirea elementului românesc prin păstrarea statu-quo-ului existent³⁷. De aceea s-a urmărit ca absolvenții instituțiilor de învățământ secundar românesc din Balcani să rămână în regiunile natale și să poată deveni funcționari ai Imperiului. Fiindcă macedoromânii, care erau ortodocși, nu cunoșteau limba turcă, s-a luat măsura înființării, la 10 aprilie 1905, a Internatului Universitar Român din Constantinopol. Instituția, al cărei director era Nicolae Papahagi, dispunea de 15 locuri iar Statul Român contribuia cu 12 burse³⁸. Încă înainte de această dată este menționată prezența unor aromâni la Liceul Imperial Galata Serai³⁹ sau la Universitatea turcă din Constantinopol⁴⁰.

---

³⁰ S. Țovaru, 1934-P, p. 42.

³¹ S. Diamandi, 1940-O, p. 18.

³² Cu detalii: N. Ciachir, 1987-I, p. 293; M.D. Peyfuss, 1996-A, p. 144; G. Zbucea, 1997-I, p. 28.

³³ Evenimentul a fost amplu relatat atât de presa „macedoneană” de la București cât și de restul presei românești – G. & N. Răduică, 1995-D, p. 142 (nr. 1957), 177 (nr. 2931), 338 (nr. 5383) etc.

³⁴ „Românul de la Pind”, I, 38, 24-XI-1903, p. 1; S. HARET, 1903-U, p. 261-264.

³⁵ Date prelucrate după M.V. CORDESCU, 1906-I, p. 20, 39-180.

³⁶ Ibid., p. 248.

³⁷ F. LEBRUN, I. VOINESCU, 1911-M, p. 17.

³⁸ M.V. CORDESCU, 1906-I, p. 207.

³⁹ „Românul de la Pind”, I, 29, 22-IX-1903, p. 3.

⁴⁰ M.I.P., dos. 522/1901, f. 9.

4. Rapida creștere numerică a școlilor românești din Balcani, distanțele mari dintre acestea, a făcut imposibilă coordonarea lor pe teren de către o singură persoană. S-a hotărât înființarea revizoratelor (circumscripțiilor) școlare⁴¹ al căror număr a variat după posibilitățile bugetare ale României. Ca inspectori au funcționat: Apostol Margarit (1878-1902) și C.G. Ionescu (1902-1906). La 1 aprilie 1906 funcția de inspector a fost suprimată odată cu trecerea școlilor românești din Imperiul Otoman în subordinea Ministerului de Externe datorită conflictului diplomatic greco-român⁴².

Succesorul lui Apostol Margarit⁴³ la conducerea inspectoratului, C.G. Ionescu⁴⁴ a dispus: reglementarea administrației interne a școlilor prin introducerea de orare de studii; tipărirea de cărți didactice speciale pentru Macedonia; prelungirea de la 4 la 5 ani a cursurilor Școlii Normale de Fete din Bitolia, obligând elevele să facă practică pedagogică la școala primară special constituită în acest scop. A propus înființarea unei secții profesionale pe lângă Școala Normală de Fete din Bitolia cu 4 ani de studii și practică și s-a îngrijit de crearea de școli în diferite comune. Lui i se datorează și înființarea Asociației Corpului Didactic din Turcia (1902) și a bibliotecii „Lumina”⁴⁵.

La cumpăna dintre secolele XIX-XX în subordinea inspectoratului au fost create revizoratele școlare. La început au fost două: Epir-Albania (titular: Ghica Papa) și Macedonia (titular: Ioan Ciulli și apoi Vasile Diamandi). Până în 1904 numărul lor a sporit la 4: Salonic cu 20 de școli (revizor: G. Dan), Monastir (Bitolia) cu 20 de școli (revizor: Xenofon Capsali), Albania (revizor: Elie G. Papahagi) și Epir (revizor: Nuși Tulliu care, după demisia lui Elie Papahagi, va prelua și Albania, în total: 39 de școli)⁴⁶. În 1905/1906 ministrul de atunci, Mihail Vlădescu, sporește numărul circumscripțiilor școlare la 5: Bitolia (revizor: Xenofon Capsali), Salonic-Üsküb (revizor: Dimitrie Dan), Albania (revizor: A. Balamaci), Epir (Nicolae Tacit) și Salonic-Karaferia (G.C. Cionga)⁴⁷.

---

⁴¹ M.V. CORDESCU, 1906-I, p. 33-35.

⁴² G.C. IONESCU, 1911-D, p. 1192.

⁴³ Despre activitatea acestuia vezi: S. Diamandi, 1940-O, p. 321-369; M.D. Peyfuss, 1994-C, p. 41-45, 58-74.

⁴⁴ Acesta absolvise Școala Normală de Instructori din București. Până în 1902 a fost institutor și director al Școlii române din Sofia – M.V. CORDESCU, 1906-I, p. 345.

⁴⁵ Ibid., p. 33.

⁴⁶ În urma reducerilor bugetare operate de Spiru Haret în Imperiul Otoman au funcționat în 1901/1902 doar 2 revizori: D. Dan pentru circumscripția Bitolia-Salonic și Ioan Hondrozom pentru Albania-Epir – ibid., p. 34-35.

⁴⁷ Ibid., p. 35.

Pentru o funcționare eficientă a școlilor au fost întocmite regulamente de ordine interioară, la început la nivelul instituțiilor școlare pentru ca apoi ele să fie unificate pentru toate școlile românești din Turcia. Un astfel de proiect de regulament a fost înaintat spre aprobare Ministerului Instrucțiunii la 21 decembrie 1903⁴⁸.

Cu toate eforturile Statului Român, în unele regiuni școlare nu se puteau înființa școli datorită numărului redus al populației școlare românești sau al dezinteresului acesteia pentru chestiunea națională. Mulți copii aromâni frecventau școli grecești, sârbești, bulgărești și chiar italiene⁴⁹.

5. O școală minoritară – precum era cea românească în Balcani – care încerca să formeze sentimentul național românesc printre macedoromâni își putea atinge scopul cu prețul unei activități extrașcolare în măsură să câștige încrederea populației respective. Instructorii români trebuiau să meargă din casă în casă pentru a convinge pe locuitori să-și dea copiii la școala românească, să organizeze numeroase acțiuni culturale. Serbările de sfârșit de an constituiau adesea manifestări cu puternic caracter naționalist românesc la care participau uneori și membri ai consulatelor străine din localitățile respective, alături, firește, de reprezentanții autorităților otomane⁵⁰.

Cea mai de seamă manifestare din istoria școlii românești din Balcani a fost serbarea jubileului de 25 de ani al Liceului Român din Bitolia. Evenimentul a avut loc la 30 octombrie 1905 – adevărată „zi de sărbătoare națională pentru poporul român din Turcia”⁵¹. S-au adunat locuitori aromâni din Bitolia, Nijopole, Moloviște, Magarova, Gopeși, Târnova, Crușova, Neveasca, Vlaho-Clisura, Ohrida. Au fost prezente personalități precum: Constantin Coșescu, consulul României la Bitolia, Lazăr Duma, inspectorul

---

⁴⁸ C.G. IONESCU, *Raport general asupra școalelor și bisericilor române din Turcia pe anul școlar 1903/1904 adresat d. Ministrului al Instrucțiunii Publice și al Cultelor*, în M.V. CORDESCU, 1906-I, p. 257 (anexa 6). Regulamentul a fost publicat în anul următor: *Proiect 1904*.

⁴⁹ În 1906 Constantin Burileanu consemna în cursul vizitei sale prin Albania că la Durrës (Durazzo) – unde funcționa o școală românească! – frecventau școala italiană și 16 copii aromâni pentru că erau subvenționați de Consulatul italian – C.N. BURILEANU, 1906-D, p. 21.

⁵⁰ De pildă încheierea anului școlar 1902/1903 s-a realizat într-o atmosferă deosebit de festivă la Școala Normală Profesională de Fete și la Liceul Român din Bitolia. În rândul asistenței s-au aflat: Ali Rizi-Pașa, guvernatorul general al vilaetului Monastir, precum și consulii străini din oraș. Detalii în articolul *Examenele publice la Bitolia*, „Lumina”, I, 7-8, 1903, p. 203-204.

⁵¹ Ibid., III, 10, 1905, p. 289.

școlilor și bisericilor române din Turcia, Hussein Sabbedin, inspectorul școlilor nemusulmane din partea autorităților turcești⁵². A fost un prilej pentru restrospectiva întregii activități școlare românești din Turcia⁵³.

Pentru a pune la dispoziția elevilor manuale și alte cărți didactice s-a înființat o librărie la Bitolia⁵⁴. Au funcționat biblioteci între care: cea a Liceului Român din Bitolia (număra 1967 de volume în 1905⁵⁵) și Biblioteca populară înființată în 1905 din inițiativa lui Nicolae Papahagi și Nicolae Batzaria⁵⁶. La începutul secolului XX au apărut și unele publicații ale școlilor române din Turcia. Este vorba de: „Soarele” (1900)⁵⁷ și „Frățilia” (1901-1902)⁵⁸.

Activitatea extrașcolară cea mai importantă se desfășura în cadrul societăților culturale care organizau întruniri, manifestații, tipăreau manuale, broșuri și alte publicații. Elevii școlilor secundare românești au avut societăți proprii precum: Societatea „V.A. Urechă” a elevilor de la Școala Comercială din Ianina⁵⁹ sau Societatea „Bolintineanu” a celor de la Liceul Român din Bitolia⁶⁰.

Înființarea, pe baza unei legi a lui Spiru Haret privind activitatea extrașcolară, a Asociației Corpului Didactic pentru Învățătura Poporului Român din Turcia în 1902 a dat un nou impuls în această direcție. Asociația își propunea: „luminarea poporului român din Imperiul Otoman și dezvoltarea sentimentului său național și religios; lărgirea cercului de cunoștințe pentru membrii societății; stăruirea prin toate mijloacele raționale și legale pentru clădirea de localuri de școli și biserici române în primul rând la Monastir (Bitolia); acordarea de sprijin material și moral comunităților române în chestiunea școlilor și bisericilor, crearea unui fond special pentru

---

⁵² I.D. ARGINTEANU, 1905-C, p. 289.

⁵³ Id., 1905-R: 293-301; D. ATANASESCU, 1905-C, p. 319-330.

⁵⁴ Librăria din Bitolia a fost înființată în 1899 sub ministeriatul lui Take Ionescu. Librar a fost Nicolae Maimuca. În 1901 Spiru Haret a desființat-o – S.C. HARET, D.A. STURDZA, 1902-D, p. 12. Au existat încercări de reînființare a librăriei – M.I.P., dos. 373/1902, I, f. 5.

⁵⁵ I.D. ARGINTEANU, 1905-R, p. 298-299.

⁵⁶ S. Țovaru, 1934-P, p. 81.

⁵⁷ „P.B.”, II, 39, 15-X-1900, p. 2. A apărut într-un singur număr (19-X-1900) sub redacția lui I.D. Arginteanu - G. & N. Răduică, 1995-D, p. 389 (nr. 6194).

⁵⁸ În această publicație lunară se tipăreau articole în idiomul aromân și în româna literară. Din colegiul de redacție făceau parte cunoscuți membri ai corpului secundar din Macedonia: poetul Nuși Tulliu, dr. Pericle Pucerea, scriitorul Nicolae Batzaria, filologul Pericle Papahagi, botanistul Mihail Dimonie, prof. Constantin Cosmescu. Vezi: G. & N. Răduică, 1995-D, p. 202 (nr. 3019)

⁵⁹ „Lumina”, II, 3, 1904, p. 61.

⁶⁰ Ibid., 4, p. 92.

ajutorarea corpului didactic și bisericesc în cazuri excepționale”. Pentru îndeplinirea scopurilor propuse, membrii țineau conferințe didactice și literare. A fost înființată o revistă proprie: „Lumina”⁶¹. Deoarece până atunci institutorii din comunele izolate erau lipsiți de izvoare intelectuale, publicația a publicat modele de lecții pedagogice, informații mai ales cu caracter cultural dar a încurajat și producția literară aromânească (Nicolae Batzaria, Marcu Beza, Ioan Foti, Nuși Tulliu, Nida Boga). Institutorii erau îndemnați să colaboreze cu materiale folclorice sau monografice despre satele unde activau. Asociația și revista sa au găsit un larg ecou, secondând cu succes sarcina școlii⁶².

6. Rostul școlii românești în Balcani a fost deopotrivă cultural și politic fiind orientat spre păstrarea statu-quo-ului, adică a integrității Imperiului Otoman, considerat singura garanție a conservării identității etnice a macedoromânilor. Abia târziu acest deziderat a fost înțeles și de autoritățile otomane, constituind un pas important spre recunoașterea politică a elementului macedoromân. Pentru o mai bună cunoaștere a stărilor de lucruri din Balcani și pentru o acțiune politică directă – care nu putea fi asigurată oficial de către inspectorat – s-a simțit nevoia înființării consulatelor românești⁶³ în principalele centre frecventate de negustorii aromâni. Această acțiune era cu atât mai necesară cu cât nu numai Puterile, dar și statele balcanice înființaseră asemenea consulate în scopul promovării propriilor interese. Legația României la Constantinopol a preluat coordonarea consulatelor românești deschise la Salonic (1879)⁶⁴, Bitolia (1892)⁶⁵ și Ianina (1904)⁶⁶.

---

⁶¹ I.D. ARGINTEANU, 1905-A, p. 322. În colegiul de redacție s-au aflat: Dimitrie Cosmulei, Constantin D. Metta, Ioan Ciulli, Tașcu Pucerea, Adam Coe, Nicolae Batzaria, Sterie Ciumetti – „Lumina”, I, 1, 1903 – la care s-au adăugat: Ion D. Arginteanu, dr. Tașcu Trifon – *ibid.*, III, 1, 1905 – ș.a. Date despre revistă la: G. & N. Răduică, 1995-D, p. 264-265 (nr. 4059) și A. Berciu-Drăghicescu, M. Pariza, 2003-A, p. 9 (nr. 11).

⁶² S. Țovaru, 1934-P, p. 81.

⁶³ Primul care a susținut această idee a fost Dimitrie Brătianu, ministrul României la Constantinopol în scrisoarea adresată la 15/27 februarie 1880 lui V.A. Urechia, secretar al Societății de Cultură Macedo-Română – „P.B.”, VI, 5-6, 1928, p. 91.

⁶⁴ Despre înființarea Consulatului României la Salonic și impactul său asupra grecilor și a susținătorilor lor vezi M.D. Peyfuss, 1994-C, p. 55-56.

⁶⁵ *Ibid.*: 93. Ecoul stârnit printre aromâni este prezentat de N. BATZARIA, 1922-R, p. 25-26.

⁶⁶ Consulatul, deschis la 21 iulie 1904, a fost încredințat lui Alexandru Pădeanu, până atunci consul la Bitolia – M.D. Peyfuss, 1994-C, p. 81.

Firească a fost preocuparea oamenilor politici și de cultură români pentru soarta populației macedoromâne din Balcani. Cum România nu putea pretinde anexarea teritoriilor locuite de macedoromâni, acțiunea ei s-a limitat la domeniul cultural: luminarea prin intermediul școlii românești pentru a se putea desvolta de sine stătător. Oamenii politici români erau conștienți că „România își are partea sa în Macedonia [...]. Dar niciodată idealul românesc nu s-a ridicat peste strălucitoarea deviză: românii să rămână români cu ajutorul culturii române”⁶⁷. Acțiunea începută în folosul macedoromânilor de către Comitetul Macedo-Român⁶⁸ a fost continuată și amplificată de Societatea de Cultură Macedo-Română. Fondată în București la 23 septembrie 1879, ea se afla sub conducerea unui comitet alcătuit din 35 de membri⁶⁹. Ea își propunea să acționeze pentru „a răspândi prin școli, începând dela cele primare în limba română învățătura printre locuitorii de peste Dunăre și de peste Balcani; a stăruii pentru buna stare a bisericilor comunităților românești din dreapta Dunării și de peste Balcani; a priveghia mersul școalelor existente în aceeași parte și a lucra la îmbunătățirea lor sporitoare; a le dota cu cărți, biblioteci, aparate, etc. A întreprinde însăși și a îndemna editarea de cărți pentru românii din acele părți”⁷⁰. În spiritul statutului său, Societatea a stăruit pentru înființarea de școli, a dat bani pentru reparații de localuri școlare și ajutoare pentru construirea de școli comunale; a trimis regulat transporturi mari de cărți didactice; s-a îngrijit de organizarea școlilor, a tipărit cărți didactice în dialect; a acordat ajutoare institutorilor din Macedonia; a subvenționat școli (Moloviște, Hrupiște, Magarova, Samarina, Băiasa, Liceul Român din Bitolia)⁷¹; a tipărit și răspândit numeroase memorii în străinătate în chestiunea școlilor; a sprijinit publicațiile macedoromâne; a cumpărat în București un local propriu pentru un cămin al studenților macedoromâni⁷². Ajutoarele pe care ea le trimitea școlilor proveneau atât din cotizații și ajutoare guvernamentale⁷³ cât și din contribuții benevole strânse atât din Vechiul Regat cât și din alte teritorii românești⁷⁴. În susținerea propagandei sale a utilizat cu succes și diverse

---

⁶⁷ V. STOICESCU ș.a., 1900-R, p. XXXIII.

⁶⁸ M.D. Peyfuss, 1994-C, p. 35-37.

⁶⁹ M.V. CORDESCU, 1906-I, p. 35-36. Componenta primului comitet de 35 care includea nume sonore ale vieții publice din România la: LEONTE ș.a., 1904, p. 33.

⁷⁰ S.C.M.R., 1899-S, p. 5 (art. I).

⁷¹ LEONTE ș.a., 1904, p. 9.

⁷² S. Țovaru, 1934-P, p. 30.

⁷³ LEONTE ș.a., 1904, p. 9.

⁷⁴ Localitățile din care au provenit ajutoare sunt indicate de V. STOICESCU ș.a., 1900-R, p. 105.

organe de presă pe care le-a editat sau susținut: „Peninsula Balcanică” (1893-1894, 1900), „Revista Macedoniei” (1905-1906), „Ecolul Macedoniei” (1903-1906), „Le Courrier de Balkans” (1904-1911)⁷⁵.

Ca urmare a eforturilor diplomatice românești, la 9/21 mai 1905 o iradea imperială a sultanului Abdul Hamid II (1876-1909) a recunoscut existența comunităților românești din Imperiul Otoman⁷⁶. Obținerea Iradelei a fost însoțită de violențe din partea antartților greci care vizau și școlile românești și pe membrii personalului didactic⁷⁷. Între victime au fost elevi dar mai ales institutori români. Dintre aceștia din urmă amintim pe: Constantin Ghica din Vlaho-Clisura (împușcat), Dumitru Șumba din Băiasa (ucis cu pumnalele), Tănase Papaian din Samarina (aruncat în prăpastie pe când se ducea să deschidă școala din Caterina), Constantin Furceanu, directorul școlii din Furca (mort după ce i-au fost amputate picioarele cu toporul), G. Perdichi din Perivole (aruncat într-un râu), George Marcu, fondatorul școlii din Nijopole, Dumitru Cicma (ucis cu baioneta)⁷⁸ etc. Deși în general atentatele și prigoana au lovit puternic învățământul românesc din Imperiul Otoman, determinând un exod al institutorilor români din regiunile rurale către orașe, au existat și zone unde propaganda românească s-a afirmat cu și mai mare vigoare. În Pind rapoartele consulare austriece înregistrau în 1906-1907 o „remarcabilă afluență de elevi”⁷⁹. Până la urmă, reformele Junilor Turci au dus la atenuarea acțiunilor teroriste iar „situația școlilor s-a îmbunătățit așa încât perioada anilor 1905-1908 nu are nici o însemnătate esențială pentru istoria mișcării aromânești”⁸⁰.

Chiar în acei ani membrii corpului didactic românesc continuau să acționeze. Directorul Școlii Comerciale din Salonic, Ștefan Lupașcu, a încercat să înființeze în afara programului școlar ore pentru ceea ce el numea „Cours scientifiques et industriels” ținute în limba franceză de profesori străini (germani, francezi, italieni, turci) de la diferite școli medii

---

⁷⁵ G. & N. Răduică, 1995-D, p. 315 (nr. 4937), 351 (nr. 5604), 177 (nr. 2631), 138 (nr. 1888).

⁷⁶ Despre circumstanțele în care s-a obținut Iradeaua vezi: C. Paraschiv, 1986-I; N. Ciachir, 1987-I, p. 294-295; I. Bulei, 1990-A, p. 295-305; M.D. Peyfuss, 1994-C, p. 88-91 etc. Textul Iradelei în: M.A.S., 1905-D, p. XXI; R.S.D., doc. 79, p. 192; v. și N. Ciachir, 1987-I, p. 294, n.; M.D. Peyfuss, 1994-C, p. 89.

⁷⁷ Aceste violențe au constituit motivul ruperii legăturilor economice și diplomatice între România și Grecia între anii 1906-1911. Cu detalii: I. Calafeteanu, C. Popișteanu, 1986-P, p. 151, 154; M.D. Peyfuss, 1994-C, p. 91-99.

⁷⁸ S. Țovaru, 1934-P, p. 63.

⁷⁹ M.D. Peyfuss, 1994-C, p. 101.

⁸⁰ Ibid., p. 102.

din oraș⁸¹. La rândul său, Nicolae Batzaria, în calitate sa de inspector pentru școlile românești din vilaetul Salonic, se adresa ministrului României la Constantinopol, I.N. Papiniu, pentru a interveni pe lângă autoritățile competente pentru rezolvarea problemei manualelor folosite în școlile românești din Turcia. În marea lor majoritate aceste manuale erau redactate ținându-se cont de situația din Țară și nu răspundeau nici realităților balcanice, nici exigențelor cenzurii otomane. De aceea, el propunea fie revizuirea manualelor de către o comisie de profesori macedoneni, fie editarea unor manuale adecvate⁸². Pentru remedierea situației institutori și profesori macedoromâni au întocmit manuale destinate a fi folosite în școlile românești din Turcia. Printre autorii unor astfel de manuale s-au numărat: Demetrie Abeleanu⁸³, Ion Arginteanu⁸⁴, Virgiliu Stoicescu, Constantin I. Naum, Constantin Petrescu-Birina⁸⁵ ș.a.

7. Instaurarea regimului Junilor turci a fost salutăată cu entuziasm de către aromâni. În efervescența creată atunci s-a trecut la aplicarea tuturor prevederilor ce decurgeau din Iradeaua din 1905. Pentru a discuta asupra îndeplinirii programului național au fost organizate trei congrese macedoromâne între 1908-1910. Primul dintre acestea, organizat în 1908, a eșuat⁸⁶. Un al doilea congres a avut loc în 10-11 iulie 1909 la Bitolia. Congresul a fost dezavuat de reprezentanții oficiali ai României: au refuzat să participe I.N. Papiniu, ministrul României la Constantinopol, D. Penescu, consulul României la Salonic și inspectorul Nicolae Tacit. Totuși congresul, convocat din inițiativa particulară a celor revoltați de corupția din învățământ, s-a pronunțat pentru înființarea de eforii și desființarea inspectoratului. Un *Memorandum*, întocmit de Dina Badralexi din Doliani, Constantin Carameta din Corița, Tașcu Ciomu și A. Zega, a fost trimis regelui Carol I și lui Al.G. Djuvara, ministru ad-interim la Externe⁸⁷. El critica risipa financiară, lipsa unui regulament al corpului didactic, starea proastă a școlilor (lipsite de dotările necesare), inactivitatea inspectorului,

---

⁸¹ Ștefan Lupașcu către D.C. Pănescu, Salonic, 22-X-1907, în: M.I.P., dos. 2159/1907, f. 35-36.

⁸² N. Batzaria către I.N. Papiniu, Constantinopol, 4-IX-1907, în: *ibid.*, f. 29, 39.

⁸³ D. ABELEANU, 1905-T. El ar fi și autorul unui *Atlas geografic al Turciei europene* – V. Diamandi-Aminceanul, 1938-R, p. 222 – pe care nu l-am întâlnit însă în bibliografiile dedicate perioadei – B.R.M., I, p. 9.

⁸⁴ I. ARGINTEANU, 1904-I.

⁸⁵ V. STOICESCU ș.a., 1900-R. Pentru alte titluri vezi S. Țovaru, 1934-P, p. 68-69, n. 1.

⁸⁶ *Ibid.*: 48; M.D. Peyfuss, 1994-C, p. 105.

⁸⁷ Vezi: *Memoriu cuprinzând lucrările și deciziunile Congresului*, în: T. TRIFON, 1909-C, p. 17-21 (anexa II); M.D. Peyfuss, 1994-C, p. 105.

slaba organizare a propagandei românești. Era propus „un adevărat program în 10 puncte” care viza înființarea unui consiliu permanent ce trebuia să se ocupe de problemele românilor din Balcani⁸⁸. Între 2 și 11 noiembrie 1909 Bitolia era gazda unei noi întruniri a fruntașilor aromâni, la care participau și reprezentanți ai Societății de Cultură Macedo-Române din București și ai guvernului otoman. Erau luate în discuție programele, regulamentele și manualele școlare (în aromână), hotărându-se adoptarea unui regulament școlar unic⁸⁹. Ultimul congres al „românilor otomani”, mai bine organizat, a avut loc la Bitolia în 10-12 iulie 1910. S-au reunit 75 de delegați ai comunităților, cărora li s-au adăugat Filip Mișea, deputat în Parlamentul Otoman, Pericle Papahagi și Pericle Pucerea din partea Societății de Cultură Macedo-Române. Congresul s-a desfășurat sub președinția lui Steriu Cionescu, secondat de vicepreședinții Demetriu C. Cicma și T. Milia⁹⁰. A avut loc și un schimb de mesaje cu Partidul Junilor Turci⁹¹. Congresul a decis formarea Eforiei Școalelor și Bisericilor Române⁹², în componența căreia intrau câte un reprezentant al comunităților din Bitolia, Salonic, Veria, Scopia, Meglenia, Corița, Grebena, Ianina, Berat, Elbasan, Giurmaia de Sus, la care se adăuga și un reprezentant al școlilor secundare. Eforia își propunea a „se îngriji [...] în numele comunităților de toate afacerile școlare și bisericesti și de altă natură, care ar privi interesele românilor otomani”⁹³. Deși din punctul de vedere al oficialilor români decizia reînființării eforiei nu a stârnit aprecieri pozitive⁹⁴, „autoritățile turce au recunoscut clar caracterul reprezentativ al acestui congres, precum și eforia ca unică reprezentantă legală și autorizată a populației românești din Turcia. Era un caz singular pentru minoritățile din Balcani, o recompensă acordată de autoritățile turcești românilor pentru loialitatea lor față de noul regim”. S-a încercat chiar mai departe prin înființarea, la sfârșitul anului 1910, a unei „Societăți pentru propagarea limbii românești și turcești printre aromâni” care urmărea de fapt înlăturarea autorităților de la București de la controlul procesului de învățământ din Turcia, deși guvernul român era finanțatorul

---

⁸⁸ T. TRIFON, 1909-C, p. 1-7; S. Țovaru, 1934-P, p. 48; M.D. Peyfuss, 1994-C, p. 105; G. Zbucnea, 1997-I, p. 31.

⁸⁹ G. Zbucnea, 1997-I, p. 31.

⁹⁰ P. Papahagi către Dr. Leonte, Bitolia, 20-VIII-1910, în: R.S.D., doc. 93, p. 214.

⁹¹ Din acest motiv grecii considerau că autoritățile otomane au organizat congresul. Această aserțiune este respinsă de istoricul austriac M.D. Peyfuss, 1994-C, p. 106.

⁹² G. Zbucnea, 1997-I, p. 31.

⁹³ Regulamentul este publicat în R.S.D., doc. 92, p. 212-213.

⁹⁴ M.D. Peyfuss, 1994-C, p. 106.

întregului sistem de învățământ în limba română⁹⁵. În replică, în 1911, în cadrul Ministerului Afacerilor Străine de la București era înființată o Comisie Permanentă pentru problemele aromânilor alcătuită din profesorii universitari Iuliu Valaori și George Murnu⁹⁶.

8. În pragul războaielor balcanice situația învățământului românesc din Imperiul Otoman se prezenta, în sinteză, astfel⁹⁷:

ÎNVĂȚĂMÂNT PRIMAR										
circum- scripția	școli mixte	școli de băieți	școli de fete	total școli	elevi	eleve	total elevi	învă- țători	învă- țătoare	total personal didactic
Bitolia	18	7	7	32	524	489	1013	39	31	70
Corița	5	4	4	13	422	282	704	17	9	26
Berat	1	2	2	5	48	60	108	7	2	9
Grebena	8	5	4	17	141	87	228	15	8	23
Salonic	12	4	4	20	546	257	803	31	17	48
Ghevghelia	8	1	1	10	686	275	961	18	8	26
Ūsküb (Scopia)	9	0	0	9	104	90	194	10	8	18
Ianina	5	1	1	7	58	41	99	7	4	11
TOTAL	66	24	23	113	2529	1581	4110	144	87	231

ÎNVĂȚĂMÂNTUL SECUNDAR						
Localitatea	Tipul școlii	Număr de				
		clase	elevi	profesori	profesoare	cadre didactice
Bitolia	liceu de băieți	7	161	16	-	16
	școală normală profesională de fete	5	101	3	14	17
Salonic	școală comercială superioară	7	86	18	-	18
Ianina	școală comercială inferioară	4	42	8	-	8
TOTAL	4 școli	23	390	45	14	59

⁹⁵ G. Zbucea, 1997-I, p. 31.

⁹⁶ M.D. Peyfuss, 1994-C, p. 106.

⁹⁷ Datele sunt prelucrate după A. Rubin, 1913-R, p. 255-282.

9. Războaiele balcanice au determinat un exod al cadrelor didactice din Macedonia. Acestea luau drumul României cerând și obținând posturi în învățământul românesc ce se înfiripa în Cadrilater⁹⁸. Legea nr. 7269/1913 votată de Parlamentul României oficializa noua situație asimilându-i pe noii veniți cadrelor didactice din Țară, cu precizarea că: „Membrii corpului didactic care au funcționat în școlile românești din Macedonia cari actualmente se găsesc suplinitori în teritoriul anexat [adică în Dobrogea de sud], vor fi numiți cu titlu provizoriu în gradul și locurile unde se vor afla la punerea în aplicare a acestei legi” dar „ei nu vor avea dreptul să fie transferați în altă parte a țării decât în teritoriul anexat”⁹⁹. Decizia avea un caracter contradictoriu: chiar dacă era considerată provizorie, ea a făcut ca importante cadre ale învățământului românesc din Balcani să vină definitiv în Țară slăbind corpul didactic din Macedonia dar, pe de altă parte, a oferit Statului Român personal didactic care se putea adapta mai ușor realităților demografice din Cadrilater, destul de asemănătoare celor din fosta Turcie europeană.

Pentru cei rămași în Balcani adaptarea la situația de după 1913 se dovedea dificilă. Deja în Macedonia de nord ajunsă sub dominație sârbă, autoritățile au deschis școli de stat în așezările aromâne și prin șicane, amenințări¹⁰⁰, excitau presiuni ca populația românească să-și trimită copiii la școlile sârbești. Astfel de cazuri s-au semnalat în Magarova, Moloviște, Nijopole¹⁰¹ ș.a.

În noile condiții cadrele didactice din școlile românești din Macedonia au insistat și mai mult pentru a fi asimilate colegilor din țară pentru a se putea bucura de drepturile acestora în privința statutului lor, a salarizării și a pensiilor. O delegație macedoneană a sosit la București înaintând un memoriu¹⁰² primului ministru Titu Maiorescu. Membrilor delegației, conducătorul guvernului le-a declarat: „Aveți perfectă dreptate, părerea mea personală este ca, nu numai să fiți asimilați cu cei din Țară, dar să vi se asigure și un plus, după cum se face cu cei din Cadrilater, de oare-ce trăiți în

---

⁹⁸ M.I.P., dos. 1028/1913. Între cei plecați ne-au reținut atenția poezii aromâni C.I. Ceara (f. 24-25) și Nuși Tulliu (f. 183).

⁹⁹ „M.O.”, nr. 217, 30-XII-1913/11-I-1914, p. 9920.

¹⁰⁰ La Gopeși, notarul sârb, fost comitagiul [bulgar!], declara eforilor aromâni: „Eu sunt aici pentru a închide școala română. De nu veți face să se retragă elevii să știți că am să vă împușc spre a da pildă tuturor ce îi așteaptă, dacă continuă pe calea aceasta. Că o să mă reclamați, nu mă tem” – „R.A.C.D.”, I, 6, 1914, p. 2.

¹⁰¹ Ibid., 4, 1914, p. 7; ibid., 5, p. 8; ibid., 6, p. 4.

¹⁰² M.C.D.R.

împrejurări anormale”¹⁰³. Macedoromânii vor trebui să aștepte însă până în 1921 pentru satisfacerea acestor revendicări¹⁰⁴.

10. Efortul financiar făcut de Statul Român a fost apreciabil. În primii 13 ani ai secolului trecut sumele cheltuite pentru școlile și bisericile românești din Balcani au totalizat 9.994.860 de lei repartizați astfel¹⁰⁵:

ANUL	CREDITE ORDINARE	CREDITE EXTRAORDINARE	TOTAL
1900/1901	530.000	18.453	548.453
1901/1902	547.029	-	547.029
1902/1903	328.500	6.249	334.749
1903/1904	331.500	51.359	382.859
1904/1905	410.285	22.152	432.437
1905/1906	590.000	231.973	821.973
1906/1907	857.031	108.013	965.044
1907/1908	870.000	466.840	1.336.840
1908/1909	870.000	336.482	1.206.482
1909/1910	870.000	11.408	881.408
1910/1911	870.000	69.547	939.547
1911/1912	760.373	35.877	796.250
1912/1913	756.173	45.616	801.789
1900/1901- 1912/1913	8.590.891	1.403.969	9.994.860

11. Contribuția membrilor personalului didactic românesc din Peninsula la dezvoltarea culturii și științei românești este demnă de luat în seamă. La Școala Comercială Superioară din Salonic, unde nici un profesor nu avea studii de specialitate, au activat totuși personalități precum: filologul și folcloristul Pericle Papahagi, botanistul Mihail Dimonie („stăpânul florei din Macedonia”), elenistul Sava Saru, lingvistul Theodor Capidan¹⁰⁶. Totuși instituția care s-a distins drept perla învățământului românesc balcanic a fost Liceul Român din Bitolia. După cum nota Tache

¹⁰³ „R.A.C.D.”, I, 6, 1914, p. 14.

¹⁰⁴ Corpul didactic românesc a fost asimilat celui din Țară prin Legea nr. 120/1921 publicată în „M.O.”, nr. 234, 27-I-1921, p. 9861-9862, reprodusă și de V. Diamandi-Aminceanu, 1938-R, p. 158-160.

¹⁰⁵ A. Rubin, 1913-R, p. 234-235, republicat în R.S.D., doc. 110, p. 240.

¹⁰⁶ T. Capidan, 1924-Ș, p. 74-75. Dintre aceștia Pericle Papahagi a ajuns membru corespondent al Academiei Române iar Theodor Capidan membru titular – D.N. Rusu, 1992-A, p. 142, 177, 194.

Papahagi: „Pînă în 1912 [...] acest liceu devenise o reală pepinieră și un crescînd focar cultural pentru redeşeptarea etnică a aromânilor. De reținut că niciodată el nu a avut în întregime un corp didactic calificat ca studii și pregătire și, totuși, s-a ilustrat ca un liceu fruntaș între liceele celorlalte naționalități din fostul imperiu turcesc din Balcani”¹⁰⁷. I-au fost elevi, între alții, botanistul Mihail Dimonie, profesorul Ion Arginteanu, scriitorul Nicolae Batzaria, filologul Pericle Papahagi, poetul Nuși Tulliu ș.a.¹⁰⁸. În corpul profesoral s-au aflat scriitorul Andrei Bagav, preotul Ion Gheorghiade Murnu (tatăl lui George Murnu), Adam Coe, Theodor Capidan și foști elevi precum Nicolae Batzaria sau Ion Arginteanu¹⁰⁹. Importanța acestei instituții de învățămînt a fost decisivă pentru aromâni pentru că: „una din influențele fecunde exercitate – direct sau indirect – de acest liceu în domeniul manifestărilor culturale ale aromânilor a fost și nașterea literaturii culte la aromâni. Mai toți scriitorii aromâni [clasici] au fost elevi ai acestui liceu, ba chiar absolvenți ai lui [...]”¹¹⁰.

12. Și la începutul secolului trecut românii timoceni din Serbia și Bulgaria au continuat să fie lipsiți cu totul de puțința de a-și cultiva limba maternă prin școli și biserici. De aceea unii intelectuali ridicați din rîndul lor prin școli străine s-au adresat cu cereri de ajutor fraților de peste Dunăre. La 21 august 1911, Miroslav Bogdanovici se adresa Ligii Culturale în numele a 400.000 de români „toți mai simpli ca mine”, lipsiți de „școale și biserici pentru ce și limba ne-a rămas necultivată și simplă, apoi și mult amestecată cu cuvânturi străine și iar e mare minune că am păstrat-o și așa pînă astăzi cum suntem uitați de toți frații noștri”. Deși românii timoceni au luptat alături de sârbi la 1804-1815 și 1876-1878, autoritățile își arătau recunoștința falsificînd statisticile, punînd opreliști în folosirea limbii române în locuri publice, la târg, în biserică, în tribunale astfel că doar acasă românii își puteau folosi limba maternă. Autorul memoriului încheia: „Numai noi săracii cei din Serbia suntem uitați de toți, numai nimeni nu ne privește că ni s-a stins steaua și ne-au apus soarele pentru totdeauna la noi [...]”¹¹¹. În Parlamentul României Nicolae Iorga dădea glas la 18 decembrie 1912 unui memoriu adresat în numele locuitorilor celor 83 de sate din jurul Negotinului, semnat de Atanasie Popovici care se plîngea de sârbizarea onomasticii, de faptul că româna era redusă „numai la vorbirea zilnică” și

¹⁰⁷ T. Papahagi, 1981-G, p. 587.

¹⁰⁸ *Tabloul absolvenților în curs de 25 de ani*, „Lumina”, III, 10, 1905, p. 307-308.

¹⁰⁹ *Tabloul profesorilor Liceului Român din Bitolia în curs de 25 de ani*, *ibid.*, p. 303.

¹¹⁰ T. Papahagi, 1981-G, p. 587; v. și M.D. Peyfuss, 1994-C, p. 71.

¹¹¹ R.S.D., doc. 97, p. 222-223.

conchidea învățatul timocean: „Nu cerem bani, nu cerem pământ, dar pretindem dreptul nostru la hrană sufletească națională. Noi, ce știm ce înseamnă cultura națională simțim cel mai dureros lipsa ei. Eu am învățat să cetesc și să scriu românește în Germania”¹¹².

13. Privind retrospectiv acțiunea școlară românească la sudul Dunării în ultimii ani ai stăpânirii otomane în Balcani, se poate constata că factorii care au determinat evoluția ei au fost: politica guvernelor române, condițiile locale particulare și conjuncturile politice din zonă¹¹³. Evoluția problemei școlare a fost sinuoasă: între școlile de acolo, unele au fost efemere, altele au funcționat cu întreruperi, altele neconținut. Dintre cauzele care au influențat negativ procesul de învățământ au fost: insuficienta pregătire a corpului didactic, lipsa unui sprijin susținut din partea autorităților școlare românești (nici un ministru al Instrucțiunii Publice nu s-a deplasat vreodată în regiune), rezistența neînvingătoare a unei părți a populației (așa numiții „grecomani”, aromâni care susțineau pe cheltuială proprie învățământul grecesc), teroarea autorităților dar mai ales a bandelor de antartzi greci, emigrarea elementelor românofile și slaba conștiință a românității la majoritatea populației macedoromâne¹¹⁴.

Concepția și atitudinea conducătorilor politici din România au determinat sensul întregii evoluții a școlii românești din Peninsula. Oricât de favorabile au fost în anumite momente condițiile locale, școala nu s-ar fi putut menține fără concursul direct al Statului Român. Încercările de a da un caracter de independență materială școlilor au fost sortite eșecului. Vechile școli comunale cu predare în limba greacă, subvenționate de autoritățile locale au primit o lovitură puternică și n-au mai putut rezista în momentul când a început a se afirma școala națională românească în spatele căreia se găseau guvernele de la București. Urmarea acestei situații a fost că Grecia și apoi Bulgaria și Serbia au trebuit să-și asume la rândul său sarcina bugetară a întreținerii școlilor lor în Imperiul Otoman.

S-au înregistrat însă și fenomene negative. Lipsa unei statistici riguroase despre elementul român din Turcia a condus la situații stranii. În epocă se afirma că noi, românii „cheltuim bani pentru cultura națională a aromânilor și nici măcar nu știm în mod exact câți sunt și unde se găsesc”¹¹⁵.

---

¹¹² Ibid., doc. 104, p. 232-234.

¹¹³ S. Țovaru, 1934-P, p. 51.

¹¹⁴ Ibid., p. 87.

¹¹⁵ E. IONESCU, 1906-C, p. 13. Abia în 1905 Ion Kalinderu, președintele Academiei Române a oferit suma de 4000 de lei în onoarea unui premiu care să fie decernat celui mai bun studiu despre Macedonia relativ la istoria, geografia și numărul populației românești de acolo – „E.M.”, II, 23, 1905.

Statul Român făcea cheltuieli însemnate din buget fără a se interesa prea mult de modul de întrebuințare a banilor¹¹⁶. Chiar Take Ionescu era nevoit să recunoască realitatea: „Dacă în regat elevii sunt obligați a căuta școala, în Macedonia, din contră școala noastră trebuie să caute pe elevi”¹¹⁷. Situația era similară însă și celorlalte propagande naționaliste în Macedonia. Cu toate acestea era clar pentru contemporani că, în ciuda eforturilor, din cei 200.000 de aromâni mai puțin de 10.000 se alăturaseră cauzei naționale românești¹¹⁸. Pătura negustorească aromânească lua în considerare mai mult interesul pecuniar decât cel național. Nicolae Iorga remarca faptul că această populație „harnică la câștiguri materiale [...] nu consimțea să capete altfel decât cu plată începuturile școlii naționale”¹¹⁹. În același timp meglenovlahii și fărșiroșii, deși aveau o situație materială precară, au îmbrățișat cauza românismului. În Meglenia în vara anului 1910 nu exista nici o școală grecească, cu toate presiunile la care fusese supusă populația de către bandele de antarți greci¹²⁰.

Scopurile acțiunii românești în Peninsula Balcanică erau clar reliefate de Spiru Haret în cuvântarea ținută la Congresul Corpului Didactic primar în iulie 1905: „în Macedonia întreținem cu mari sacrificii un mare număr de școli primare, nu pentru a învăța pe copiii citirea, scrierea și cele patru operațiuni, ci pentru scopul bine determinat ca prin ele să redeșteptăm și să întreținem sentimentul românesc de acolo”¹²¹.

14. Succesul acțiunii culturale românești la sud de Dunăre – așa cum sesiza încă de la începuturile ei Apostol Margarit – a depins „de progresul și prosperitatea României libere către care și-au întors ochi<i> cu atenție și prin speranțele lor cele mai dulci, toți românii [din Balcani] crezând că soarta lor este strâns legată de a fraților lor din Dacia Traiană”¹²². În același mod exprima sentimentele românofililor macedoromâni Nicolae Batzară:

---

¹¹⁶ E. IONESCU, 1906-C, p. 64.

¹¹⁷ Apud S. Țovaru, 1934-P, p. 41-42.

¹¹⁸ E. IONESCU, 1906-C, p. 67.

¹¹⁹ N. Iorga, 1928-I, p. 329. Este semnificativă declarația locuitorilor Crușovei – comună considerată „cuibul românismului în Macedonia” (A. PENCOVICI, 1885-D, p. 10) – adresată oficialilor de la București care închiseseră școala de comerț din localitate care număra 3 profesori fără studii de specialitate și 4 elevi: „Vă declarăm că ne vom retrage atât noi, cât și întreaga comunitate română în numele căreia vorbim, dela românism pe care l-am servit cu cel mai mare zel și abnegație timp de 30 de ani gratis” – S.C. HARET, D.A. STURDZA, 1902-D, p. 20.

¹²⁰ T. Capidan, 1928-M, p. 13. Această situație se datora și acțiunii bandelor de comitații bulgari care acționau în apărarea locuitorilor macedobulgari majoritari în zonă.

¹²¹ Apud S. Țovaru, 1934-P, p. 43.

¹²² M.I.P., dos. 429/1867, f. 79.

„Această Românie este acum farul luminos spre care se îndreaptă privirile românilor din afara granițelor ei. Pentru dânșii ea a fost întotdeauna, dar astăzi este și mai mult pământul făgăduinței, țara care este acum patria lor cea adevărată unde ei se simt la ei acasă și pentru a cărei întărire și fericire își fac și ei o sfântă datorie de a aduce partea lor de contribuțiune”¹²³. De aceea între 1913-1940 mulți macedoromâni vor lua drumul României părăsindu-și locurile natale. Va fi aceasta principala urmare a acțiunii școlare românești în Balcani dintre anii 1864-1946.

Résumé

L'article passe en revue les principaux aspects de l'enseignement roumain dans les Balkans au début du XX siècle. Le financement, la coordination par la création des inspectorats, des activités extrascolaires, (par exemple le jubilé de 25 ans du lycée de Bitolia en 1905 et la création de la collectivité didactique pour l'enseignement du peuple roumain de Turquie en 1902).

Pendant les années qui précèdent les guerres balkaniques, dans l'Empire Turc fonctionnaient 113 écoles qui comptaient plus de 4000 élèves et un personnel didactique de 231 personnes, qui avait coûté l'état roumain plus de 9 000 000 de lei seulement pour les premières 13 années du XX siècle.

Dans un chapitre de conclusion on apprécie que les facteurs déterminants pour l'activité de l'école roumaine ont été : la politique des gouvernements de Bucarest, les conditions locales et les conjectures de la zone.

---

¹²³ N. BATZARIA, 1922-R, p. 160.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE:

A. Surse de arhivă:

M.I.P. = Arhivele Naționale ale României, Fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dos. 429/1867; 522/1901; 373/1902; 2159/1907; 1028/1913

B. Isovoare publicate:

- ABELEANU D., 1905-T = Demetriu ABELEANU, *Turcia europeană. Geografia fizică și politică pentru școlile române din Macedonia, Albania, Epir și Tesalia*, București: Tip. „Universitara” A.G. Brătănescu, 1905, 127 p.
- ARGINTEANU I., 1904-I = Ion ARGINTEANU, *Istoria românilor macedoneni din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, București: L'Indépendance Roumaine, 1904, XV + 333 p.
- ARGINTEANU I.D., 1905-A = Ion ARGINTEANU, *Activitatea corpului nostru didactic*, „Lumina”, an III, nr. 11, nov. 1905, p. 321-324
- ARGINTEANU I.D., 1905-C = Ion ARGINTEANU, *Cum s'a serbat jubileul*, „Lumina”, an III, nr. 10, oct. 1905, p. 293-294
- ARGINTEANU I.D., 1905-R = Ion D. ARGINTEANU, *Raportul despre mersul liceului în curs de 25 de ani*, „Lumina”, an III, nr. 10, oct. 1905, p. 294-301
- ATANASESCU Dimitrie, *Cum s'a deschis prima școală română*, „Lumina”, an III, nr. 10, otombrie 1905, p. 319-330
- BATZARIA N., 1922-R = Nicolae BATZARIA, *România văzută de departe*, București: Edit. Viața Românească S.A., [1922], 215 p.
- BURADA T.T., 1890-C = Theodor T. BURADA, *Cercetări despre școlile românesce din Turcia*, București: Tip. „Românul” Vintilă C.A. Rosetti, 1890, 216 p.
- BURILEANU C.N., 1906-D = Constantin N. BURILEANU, *Dela Românii din Albania*, București: Lito-Tipografia L. Motzătzeanu, 1906, XIV + 289 p.
- CHENDREA C., 1992-D = Prof. Cristina CHENDREA, *Documente privind înființarea primei școli românești în Peninsula Balcanică – Macedonia*, în: „Almanah macedo-român”, red. Atanasie Nasta, [București] Edit. Fundației Culturale Române (Societatea de Cultură Macedo-Română), 1992, p. 23-25
- CORDESCU M.V., 1906-I = Prof. Mihail-Virgiliu CORDESCU, *1866-1906. Istoricul școlilor române din Turcia, Sofia și Turtucaia din Bulgaria, și al seminariilor de limba română din Lipsca, Viena și Berlin*, lucrare întocmită sub auspiciile Ministerului Instrucțiunii [...], București: Tip. Curții Regale F. Göbl Fiii, 1906, 404 p. + 1 h.
- M.A.S., 1905-D = MINISTERUL AFACERILOR STRĂINE, *Documente diplomatice. Afacerile Macedoniei. Conflictul greco-român, 1905*, București: Imprimeria Statului, 1905, XXXIII + 106 p.
- HARET S.C., 1901-R = Spiru C. HARET, *Raport adresat Majestății Sale Regelui de către D. Ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice asupra stării actuale a*

- chestiei școlilor și bisericilor române din străinătate*, București: Inst. de Arte Grafice „Carol Göbl” S-sor Ion St. Rasidescu, 1901, LXXVIII + 100 p.
- HARET S.C., 1903-U = *Un document* [Textul expunerii de motive a proiectului pentru acordarea unui buget de 600.000 lei pentru clădirea de biserici și școli în Macedonia, după „M.O.”, 10, 2-XII-1903], „Lumina”, an I, nr. 11, nov. 1903, p. 261-264
- HARET S.C., STURDZA D.A., 1902-D = Spiru C. HARET, D<imitrie> A. STURDZA, *Discursuri rostite în ședințele din 8 și 10 decembrie 1901 ale Camerei Deputaților în cestiunea macedoneană*, București, 1902, 51 p.
- IONESCU E., 1906-C = Eugen IONESCU, *Cauza românească în Turcia și conflictul cu Grecia*, București: Tip. „Gutenberg” Joseph Göbl, 1906, 115 p.
- IONESCU G.C., 1911-D = G.C. IONESCU, *De la Românii macedoneni*, în vol. omagial dedicat lui Spiru Haret, *Ale tale dintru ale tale* [la împlinirea celor șasezeci de ani], București: Tiparul și Edit. Institutului de Arte Grafice „Carol Göbl” S-sor Ion St. Rasidescu, 1911, p. 1183-1203
- IONESCU T., 1897-M = Take IONESCU, *Macedonia*, București: Tip. „Epoca”, 1897, p. 42
- LEBRUN F., VOINESCU I., 1911-M = Fr. LEBRUN, I. VOINESCU, *Macedonia*, București, 1911, 110 p.
- LEONTE ș.a., 1904 = Jubileul Societății de Cultură Macedo-Română. 31 Octombrie 1904. *25 de ani de luptă în Cestiunea Macedoneană*. Articole de Dr. LEONTE [Anastasiu], G. MISAIL, I.C. PUPPA, Galați: Tipolito-grafia „Moldova”, [1904], 73 p.
- M.C.D.R. = *Memoriul Adresat de corpul didactic român din Macedonia Excelenței sale Domnului TITU MAIORESCU Președinte al Consiliului de Miniștri și Ministru al Afacerilor Străine*, s.l.: s.e., s.a., 8 p.
- PENCOVICI A., 1885-D = Alexandru PENCOVICI, *Despre românii din Macedonia și Muntele Athos. Impresiuni de călătorie*, București, 1885, 62 p.
- Proiect 1904 = Proiect de regulament pentru administrația interioară a școlilor primare de băieți și de fete din Turcia*, [București], 1904, 50 p.
- R.S.D. = *Românii de la sud de Dunăre. Documente*, coord. Prof. univ. dr. Stelian Breazeanu, Dr. Gheorghe Zbucă, București: Arhivele Naționale ale României, 1997, p. 400
- S.C.M.R., 1899-S = SOCIETATEA DE CULTURĂ MACEDO-ROMÂNĂ, *Statut și regulament*, București: Tip. „Viitorul” Nicolae A. Voicu, 1899, 23 p.
- STOICESCU V. ș.a., 1900-R = Virgiliu STOICESCU, Constantin I. NAUM, C. PETRESCU-BIRINA, *Românii din Macedonia (anii 1870-1901)*, București: Tip. „Viitorul” Nicolae A. Voicu, 1900, XXXIV + 189 p.
- TRIFON T., 1909-C = Dr. Tașcu TRIFON, *Congresul Românilor Otomani ținut la Bitolia (Monastir) în zilele de 10 și 11 Iulie 1909. Cu ocazia primei aniversări a proclamării Constituției*, București: Institutul de Arte Grafice „Universala” I. Ionescu, 1909, 21 p.

C. Presă:

„Conservatorul”, București

„E.M.” = „Ecoul Macedoniei”, București

„Lumina”. Revista populară a românilor din Imperiul Otoman, Bitolia, 1903-1908

„M.O.” = „Monitorul Oficial”, București

„P.B.” = „Peninsula Balcanică”, București

„R.A.C.D.” = „Revista Asociației Corpului Didactic și Bisericesc din Macedonia”, Salonic, 1914

„Românul de la Pind”, București

D. Instrumente de lucru:

Berciu-Drăghicescu A., Pariza M., 2003-A = [Adina BERCIU-DRĂGHICESCU, Maria PARIZA], *Aromânii în publicațiile culturale, 1880-1940 (reviste, almanahuri, calendare). Bibliografie analitică*, București: Sigma, 2003, 224 p.

B.R.M., I = *Bibliografia românească modernă (1831-1918)*, vol. I (A-C), coord. gen. Gabriel Ștrempel, [București] Edit. Științifică și Enciclopedică / Societatea de Științe Filologice din R.S. România (Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România), 1984, XXXI + 912 p.

Răduică G. & N., 1995-D = Georgeta RĂDUICĂ, Nicolin RĂDUICĂ, *Dicționarul presei românești (1731-1918)*, București: Edit. Științifică, 1995, 560 p.

E. Expuneri:

Berciu-Drăghicescu A., 1996-R = Adina BERCIU-DRĂGHICESCU, *Românii din Balcani. Cultură și spiritualitate. Sfârșitul secolului al XIX-lea. Începutul secolului al XX-lea*. A colaborat: Petru Dănilă, [București] Edit. Globus [1996], 256 p.

Bulei I., 1984-L = Ion BULEI, *Lumea românească la 1900*, București: Edit. Eminescu (col. Clepsidra, nr. 27), 1984, 332 p.

Bulei I., 1990-A = Ion BULEI, *Atunci când veacul se naștea... lumea românească, 1900-1908*, București: Edit. Eminescu (col. Clepsidra, nr. 38), 1990, 432 p.

Calafeteanu I., Popișteanu C., 1986-P = Mircea BABEȘ, Ion CALAFETEANU, Cristian POPIȘTEANU, Șerban R. ȂDULESCU-ZONER, Valeriu STAN, Nicolae STOICESCU, *Politica externă a României. Dicționar cronologic*, coord. Ion Calafeteanu, Cristian Popișteanu, București: Edit. Științifică și Enciclopedică, 1986, 416p.

Capidan T., 1924-Ș = Th<eodor> CAPIDAN, *Școala Comercială din Salonic. Cu prilejul împlinirii a 25 de ani dela înfiunțarea ei*, „P.B.”, an II, 1924, nr. 5, p. 74-79

Capidan T., 1942-M = Th<eodor> CAPIDAN, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, București: Fundația pentru Literatură și Artă, 1942, 274 p.

Ciachir N., 1987-I = Nicolae CIACHIR, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă (1789-1923)*, București: Edit. Științifică și Enciclopedică, 408 p.

- Diamandi S., 1940-O = Sterie DIAMANDI, *Oameni și aspecte din istoria aromânilor*, București: Edit. „Cugetarea” P.C. Delefras, 1940, 414 p.
- Diamandi-Aminceanul V., 1938-R = Vasile DIAMANDI-AMINCEANUL, *Românii din Peninsula Balcanică*, București: Tiparul Universitar, 1938, 264 p.
- Iorga N., 1928-I = N. IORGA, *Istoria învățământului românesc*, București: Edit. Casa Școalelor, 1928, 352 p.
- Papahagi T., 1981-G = Tache PAPAHAĞI, *Grai, folklor, etnografie*, ed. Valeriu Rusu, București: Edit. Minerva, 1981, XIII + 738 p.
- Paraschiv C., 1986-I = Constantin PARASCHIV, *Incidentul de la Ianina (1905) – un episod al relațiilor româno-turce*, „Revista de istorie”, t. 39, nr. 10, București, 1986, p. 947-961
- Peufuss M.D., 1994-C = Max Demeter PEYFUSS, *Chestiunea aromânească. Evoluția ei de la origini până la Pacea de la București (1913) și poziția Austro-Ungariei [1974]*, traducere autorizată de Nicolae-Șerban Tanașoca, București: Edit. Enciclopedică (col. „Biblioteca enciclopedică de istorie a României”), 1994, 143 p.
- Peufuss M.D., 1996-A = Max Demeter PEYFUSS, *Aromânii în era naționalismelor balcanice*, în vol. *Aromânii. Istorie. Limbă. Destin*, coord. Neagu Djuvara, București: Edit. Fundației Culturale Române (col. Argumente), p. 132-152
- Rubin A., 1913-R = Alexandre RUBIN, *Les Roumains de Macédoine*, Bucarest: Imprimerie Professionnelle Dém. C. Ionesco, 1913, 320 p.
- Rusu D.N., 1992-A = Dorina N. RUSU, *Istoria Academiei Române. Repere cronologice*, București: Edit. Academiei Române, 1992, p. 388
- Țovaru S., 1934-P = Dr. S<imion> ȚOVARU, *Problema școlii românești din Balcani*, București: Tip. „Cultura”, 1934, p. 119
- Velicu I.I., 1942-I = I.I. VELICU, *Institutul de la Sfinții Apostoli și începutul mișcării de rededeptare a românilor macedoneni*, în „Revista Istorică Română”, vol. XI-XII, București, 1941-1942, p. 272-286
- Zbucnea G., 1997-I = Stelian BREZEANU, Gheorghe ZBUCHEA, *Introducere în istoria românilor sud-dunăreni*, R.S.D., p. 7-54.